

نقش داوری در حل و فصل دعاوی خانوادگی به صورت غیر قضایی

هادی ملک (نویسنده مسئول)^۱، مسعود بیرانوند^۲، علی پور قصاب امیری^۳

^۱دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، تهران، ایران

hadi.malek694@gmail.com

^۲دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس، شهر قدس، تهران، ایران

Dr.Biranvand.masoud@gmail.com

^۳دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان، دامغان، دامغان، ایران

aliamiri@yahoo.com

چکیده

خانواده نهادی مهم و ضروری در حوزه پیشگیری از ارتکاب جرم است و مسئولیت های بزرگی را برعهده دارد. ارتکاب جرم میتواند تهدیدها و آسیب هایی را در ابعاد مختلف امنیتی ایجاد کند و نهاد خانواده را متزلزل کند و سرنوشت اعضای خانواده را تحت تاثیر قرار دهد.

رابطه مهمی بین پیشگیری از ارتکاب جرم با تحصیلات، تحصیلات والدین، وضعیت اقتصادی، سن، میزان استفاده از رسانه های جمعی، نیاز اجتماعی، امنیت اجتماعی و نگرش دینی وجود دارد

گاه محیط خانواده به عرصه ای برای متمایل کردن کودکان و اعضای دیگر خانواده به ارتکاب جرم تبدیل می شود و موجب به وجود آمدن جرایم خانوادگی میشود

در واقع محیط خانواده این بستر را برای ارتکاب جرم فراهم میکند

واژه های کلیدی

جرم_جرایم خانوادگی_ارتکاب جرم_آسیب

۱. مقدمه

خانواده یکی از مقدّس ترین نهاد جهت آرامش، تربیت و تکامل انسان به شمار می آید و می توان گفت جامعه سالم در گرو خانواده سالم خواهد بود. خانواده محیطی است که در آن امکان تجاوز به آزادی افراد و ارتکاب اعمال برهم زننده نظم عمومی وجود دارد. این وضعیت، دولت را به تکاپو آورده، در راستای کنترل چنین اقداماتی به اندیشیدن تدابیری جهت حمایت از خانواده و اعضایش وامیدارد. خانواده به عنوان واحد اجتماعی بنیادین، اهمیت فراوانی در حفظ ساختار سالم اجتماع دارد به نحوی که وصول انسان به آرمانهای اخلاقی، با رشد در کانون خانواده ای سالم محقق میشود. اهمیت فراوان خانواده سبب شده است تا دولت ها تدابیری را جهت تحکیم و ثبات آن بیندیشند. از جمله این تدابیر، استفاده از کیفر و جرم انگاری رفتارهای متعارض است. قضازدایی از جرائم خانوادگی، با حقوق و مصالح جامعه و استحکام بنیان خانواده و تضمین حسن عملکرد آن ارتباط مستقیم دارد. ما در این مقاله به بررسی نقش قضا زدایی از جرایم خانوادگی به منظور حمایت از نهاد خانواده میپردازیم.

۱. مفهوم قضا زدایی

قضازدایی در لغت به معنای چرخش یا تغییر روش طبیعی چیزی است از ارکان سیاست کیفرزدایی به شمار می رود و به منظور جلوگیری از روبه رو شدن بزهداران با دستگاه عدالت کیفری انجام می گیرد در واقع به معنی خارج ساختن عملیات مربوط به رسیدگی و حل و فصل دعاوی ناشی از جرایم کیفری است همچنین به معنی خارج ساختن رسیدگی به دعاوی از مدار عدالت کیفری و مداخله پلیس است یعنی حل و فصل دعاوی به وسیله بخش اجتماعی بدون مداخله پلیس

۲. جرایم خانوادگی و قضا زدایی

در جرایم خانوادگی به خصوص جرم خشونت خانگی مجازات خاصی وجود ندارد و مصادیقی از خشونت تحت عنوان جرایم نظیر قتل و ضرب و جرح و غیره قرار میگیرند قذف نیز از جمله جرایم حدی است و مجازات آن ۸۰ ضربه شلاق است جرایم علیه اعضای خانواده هم جرم انگاری متنوع دارند لذا برای جرم ترک انفاق حبس تعزیری درجه ۶ جرم ازدواج قبل از بلوغ همچنین جرم سقط جنین قصاص دیه و تعزیر مقرر شده است اغلب مجازات های حوزه جرایم خانوادگی در تعزیرات ذکر شده است که سبب اعمال بیشتر سیاست عدالت ترمیمی (۱) در جرایم خانوادگی است

مثلاً در دعاوی ترک انفاق زن توسط شوهر مردم جرم به شمار می رود در حالی که این دو دارای زندگی زناشویی مشترکی نیز هستند و طرح چنین دعوای ادامه زندگی شان در خطر است اگر زن و شوهر به عنوان بزه دیده و بزهکار همراه با خانواده هایشان برای یافتن راه حلی به تعامل و مشارکت توبه پردازند و بر اینکه بر نحوه پرداخت نفقه توافق می شود تنش های رایج در دعاوی کیفری نیز طرفین را تحت الشعاع قرار نمی دهد لذا واکنش کیفری در برابر جرایم حوزه خانواده باید متفاوت با سایر جرایم باشد در همین راستا مجازات جرایم (۲) خانوادگی باید بیشترین بازدارندگی و کمتر این اختلال را در نهاد خانواده داشته باشد

مثلاً در دعاوی ترک انفاق زن توسط شوهر مرد مجرم به شمار می رود در حالی که این دو دارای زندگی زناشویی مشترکی نیز هستند و طرح چنین دعوای ادامه زندگی شان در خطر است اگر زن و شوهر به عنوان بزه دیده و بزهکار همراه با خانواده هایشان برای یافتن راه حلی به تعامل و مشارکت توبه پردازند و بر اینکه بر نحوه پرداخت نفقه توافق می شود تنش های رایج در دعاوی کیفری نیز طرفین را تحت الشعاع قرار نمی دهد لذا واکنش کیفری در برابر جرایم حوزه خانواده باید متفاوت با سایر جرایم باشد در همین راستا مجازات جرایم خانوادگی باید بیشترین بازدارندگی و کمتر این اختلال را در نهاد خانواده داشته باشد (۳)

۳. رعایت حریم خصوصی اشخاص

حریم خصوصی افراد یا به عبارتی حق خلوت دارای ظرفیت متغیر و نامحدود است و گاهی همه چیز را درباره افراد دربرمیگیرد. گفته شده است: «حریم خصوصی عبارت است از حق افراد و گروهها و مؤسسات برای تعیین اینکه چه وقت و تا چه حد اطلاعات مربوط به آنها (۴). منتقل شود

در مقررات دادرسی و رسیدگی به جرایم، ورود به حریم خصوصی اشخاص در مقام کشف جرم و تحقیقات مقدماتی همواره منوط به رعایت ترتیبات و تشریفات قانونی و تجویز مقام صالح قضایی بوده است. عدم رعایت این ترتیبات با ضمانت اجرای شدید کیفری همراه (۵) خواهد بود

در دادرسی مربوط به جرایم خانوادگی به دلیل پرهیز از برچسب زنی و توجه به سرنوشت و آینده افراد خانواده و همچنین استحکام خانواده، غیرعلنی بودن دادرسی و رعایت حریم خصوصی، امری مهم و ضروری به شمار میرود. علنی بودن فرآیند دادرسی و افشای هویت و مشخصات افراد خانواده از طریق مطبوعات و رسانه های گروهی یا حضور افراد، به شخصیت و حیثیت آنان لطمه جبران ناپذیر وارد میکند. به دلیل اهمیت این موضوع قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ در بند الف ماده ۳۵۲ محاکمات دادگاه را علنی دانسته، مگر در برخی موارد که یکی از آنها، جرایم خانوادگی است؛ اما در خصوص رسیدگی به این جرایم توسط مراجع شبه قضایی از جمله شوراهای حل اختلاف در خصوص رعایت حریم خصوصی اشخاص و چگونگی پاسداشت از آن در موارد کشف جرم و سعی در صلح و سازش توسط (۶) مراجع مزبور تصریحی وجود ندارد

در چنین شرایطی همواره نگرانی نادیده گرفتن حقوق متهمان و برچسب زنی در برخورد با جرایم خانوادگی توسط مراجع غیرقضایی وجود خواهد داشت

۴. حق آشتی در جرایم :

شرکت فعال بزه دیده در تعقیب بزهکار و مقابله با بزهکاری، نه تنها موجب تأثیر تمایل وی در به جریان انداختن امر پیگرد جزایی است بلکه ممکن است اراده وی در سرنوشت جریان رسیدگی های جزایی حتی پس از صدور حکم و در مرحله اجرا مگر در مواردی خاص، مهمترین نقش را ایفا کند.

بزه دیده همچنانکه حق دارد مجازات مجرم را خواستار گردد، حق دارد با او از در سازش و آشتی درآید و با این اقدام، جریان رسیدگی به جرم را از گردونه عمل مراجع رسمی خارج سازد. در حقوق جزایی اسلام، مدارک بسیاری بر حق آشتی که اعمال آن، شروع و ادامه تعقیب را متوقف میسازد، جز در مواردی که مصالحی خاص و جهتی دیگر مقتضی امر تعقیب است، دلالت دارد. در نصوص روایی نیز بر (۷) استفاده از این حق تأکید شده است،

افزون بر آن، حق سازش در نزد فقهای مسلمان نیز اجماعی و بدون خلاف است

بنابراین، در نظر قانونگذار اسلامی، کیفر برای بزهکار، امری محتوم و قطعی نیست. اگر با پیشبینی مجازات، تمایل مجنی علیه را در حرص بر عقوبت محدود ساخته، از طرف دیگر، امکان مناسبی را در مقابله با مجرم و هماهنگ با چگونگی تفکر و رشد تربیتی بزه دیده ایجاد کرده است و در این راه، برخورد ملازم با احسان را نسبت به مجرم در صورت اقتضای مصلحت، نشانه کمال معنوی و تربیتی او به شمار آورده است. علامه طباطبایی در تفسیر آیه ۱۷۸ سوره بقره، درباره عفو از سوی بزه دیده مینویسد: این طرز بیان، یک بیان تربیتی است و چنانچه سطح تربیت عمومی به اندازه ای بالا رود که افراد، افتخار خود را در عفو بدانند، راه انتقام را پیش نخواهند گرفت بزهکاری و جرم در نوجوانان هر چند میتواند به عوامل بسیاری از جمله مشکلات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و ... وابسته باشد، اما در گام نخست، این (۸) خانواده است که نوجوان را به مسیر صحیح هدایت میکند یا بستر گناه و جرم و انحراف را برای او مهیا میسازد

بنابراین خانواده به عنوان هسته ای ترین عنصر اجتماعی هر جامعه ای در بروز آسیب های اجتماعی جامعه نقش بسزایی دارد. در جامعه ای که نظام خانوادگی آن به فرایند جامعه پذیری و کنترل اجتماعی بر رفتار افرادش نظارت نداشته باشد و پایبند به مجموعه ای از باورها و احساسات مشترک نباشد، خانواده به سمت گسستگی، بروز رفتارهای انحرافی و پیامدهای آسیب شناختی سوق می یابد و همین امر باعث ناامنی در جامعه می شود

۵. کاهش بار مالی دولت

استفاده از روشهای مصالحه بیرون از دادگاه، برای نظام عدالت کیفری سود (به ویژه اقتصادی) بسیاری دارد، زیرا در غیر این صورت نظام کیفری ناچار است هزینه های هنگفتی را صرف نظارت و نگهداری مجرمان برای اصلاح و بازسازی آنان کند. امروزه تئوری مذاکره و مصالحه خارج از دادگاه، کم هزینه ترین وسیله در تمامی زمینه ها چه در عالم اقتصاد و چه در عالم سیاست و چه در امور خانوادگی است. استفاده از مصادیق قضازدایی از جمله شوراها حل

اختلاف موجب میشود که تعامل مثبتی بین هزینه و اعتبار قوه قضاییه آید و سرمایه وجود به قوه قضاییه در حوزه های ساختاری آموزش، (۹) اصلاح قانون و بهبود فرایند کار، به کار گرفته شود

بی تردید با ساماندهی و اجرای درست سازوکارهای قضازدایی که بخش عمده آنها بامشارکت مردم، فعالان حقوقی، دانشگاه ها و مراکز علمی (معاضدت حقوقی) صورت میگیرد که از یک سو هزینه های دولت و دستگاه قضایی کاهش می یابد و از دیگر سو باافزایش هزینه و (۱۰) گسترش مراکز قضایی، استخدام قضات و ... در توسعه این سازوکارها، به نتایج بهتر و علمی تری می توان دست یافت

افزون بر این چون در مراجع غیرقضایی هدف مصالحه و سازش و رفع اختلاف است، از اعمال فشارهای مادی بر دستگاه قضایی جلوگیری شده و سبب میشود ضمن صرفه جویی از بار دادگستری کاسته شده و به سایر نهادها واگذار شود

۶. کودک آزاری و قضا زدایی

کودک آزاری یکی از معضلات اساسی جوامع است که در سال های اخیر مورد توجه قرار گرفته و واکنش های اجتماعی در برابر آن (۱۱) افزایش یافته است. با توجه به ماهیت کودک آزاری که عموماً توسط والدین ارتکاب مییابد

(۱۲) میتوان گفت که این عمل منحصر به زمان کنونی نیست و بشر همواره این عمل غیرانسانی را نظاره گر بوده است

کودک در اثر کودک آزاری صدمات بدنی و روانی مختلفی را متحمل میشود و گاهی به مرگ وی نیز منجر میشود. بررسی های صورت گرفته نشان میدهد که اگر پس از کودک « آزاری اقدامات حفاظتی مناسب به عمل نیاید، در ۵۲ درصد موارد آزارها تکرار میشوند و در ۲۲ درصد هم به مرگ منجر می شوند و موارد بیشتری هم باعث آسیب های دائم خصوصاً در (سیستم عصبی) که ناشی از ضربات مغزی است، میگرددند (۱۳)

کودکان به لحاظ ویژگیهایی همچون سن کم و جثه پایین، ناتوان از دفاع در مقابل ناملایماتی که بر آنها تحمیل میشود، هستند و حق دارند از تدابیر حمایتی و قانونی برخوردار گردند. بیشترین آمار کودک آزاری مربوط به درون خانواده است در چنین مواردی نمیتوان به بهانه خصوصی بودن نهاد خانواده یا ابتدای آن بر پایه عشق که مسلماً زمانی که والدین کودک خویش را در معرض صدمات مختلف قرار میدهند، عاطفه و محبت را زیرپامیگذارند اجازه داد کودکان در معرض آسیب های گوناگون قرار گیرند و یا در برخی موارد حیات خویش را از دست بدهند. در نتیجه، لزوم جرم انگاری افتراقی در باره نان در زمینه جلوگیری از صدماتی که در اثر کودک آزاری متحمل میشوند، با استیذان از اصل سبب ضروری است. امری که قانونگذار بدان توجه داشته و به صورت افتراقی در قانون حمایت از کودکان و نوجوانان هر نوع اذیت و آزار کودکان و نوجوانان که موجب شود به نان صدمه جسمانی یا روانی و اخلاقی وارد شود و سلامت و جسم یا روان آنان را به مخاطره اندازد « را جرم انگاری کرده است. لازم به ذکر است که هر چند قانونگذار بر اساس بند ت « ماده ۲۶۸ قانون مجازات اسلامی امکان تنبیه کودکان را فراهم کرده است، اما چنین مجوزی به معنای امکان ایراد صدمه و سبب به کودکان نیست زیرا این اختیار مقید به متعارف بودن عمل و رعایت حدود شرعی است. بر اساس برخی دیدگاهها، اقدامات تنبیهی والدین محدود به تحقق سه شرط است: سن بالاتر از هفت سال طفل، استنکاف کودک از خواندن نماز و عدم تعلق دینه در ضربه وارده (۱۴)

در حوزه خانواده احترام به یکدیگر از جمله مواردی است که منجر به کسب فضیلت و ترویج زندگی مطلوب میشود چنانکه وقتی زوجین با احترام متقابل وظایف زناشویی را انجام میدهند، مسیر زندگی را به سمت خوشبختی هدایت میکنند. این احترام مختص زوجین نیست بلکه وجود آن در رابطه والدین و فرزندان نیز ضروری است. اهمیت احترام

به والدین و کسب فضیلت از طریق آن به حدی است که خداوند متعال در آیه ۲۳ سوره مبارکه اسراء بدان تأکید کرده است. یکی دیگر از رفتارهای فضیلت سوز را میتوان

اجتناب از انجام اعمال نیک و کمک رسانی به دیگران دانست. امری که با عنوان قاعده احسان در متون فقهی نیز مورد تأکید قرار گرفته است (۱۵)

۷. منشور حقوق زنان

در فصل پنجم منشور حقوق و مسئولیتهای زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران، مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۸۳، ذیل مواد ناظر بر حمایت قضایی از خانواده و زنان، به آموزش اعضای خانواده به منظور حل منطقی مشکلات خود پیش از مراجعه به سازمانها و مراجع قضایی و برخورداری از حق مراجعه به نهادهای شبه قضایی نزد محاکم دادگستری برای حفظ اسرار، ایجاد صلحوسازش در خانواده و تسهیل در حل و فصل اختلافات تأکید شده است. همچنین در منشور شورای فرهنگی اجتماعی زنان (مصوب ۱۳۸۴/۴/۷) مصوباتی با توجه به مبانی دینی با عنوان «اهداف و اصول تشکیل خانواده و سیاستهای تحکیم و تعالی آن» وضع شده است که یکی از محورهای این اهداف، حمایت از تشکیل و تحکیم و تعالی نهاد خانواده و پیشگیری از تزلزل و فروپاشی آن است. افزون بر موارد ذکر شده، در سند مهندسی کشور نیز اقداماتی از قبیل: تقویت و حمایت از خدمات راهنمایی و مشاورهای و مددکاری اجتماعی در سطح جامعه با رویکرد پیشگیری و کاهش جرم و توسعه بهداشت روانی و سلامت معنوی مبتنی بر آموزه های اسلامی مد نظر قرار گرفته است که برای اقدامات مشاورهای مذکور، مشاوران میتوانند نقش عمدهای در مراجعه افراد به نهادهایی غیرقضایی، پیش از توسل به مراجع قضایی ایفا کنند.

افراد خانواده در صورت وقوع جرایم خانوادگی نسبت به همدیگر احساس دشمنی و کینه دارند و هر یک فرد مقابل را دارای مشکل می داند. در چنین وضعیتی، اعضای خانواده به حقوق و آزادی های شخص مقابل صدمه می زنند و مرتکب اعمالی می شوند که برخلاف نظر (۱۶) قانونگذار است. در این وضعیت جرم خانوادگی روی می دهد و زمینه طرح دعاوی کیفری خانوادگی ایجاد می شود

۸. لزوم قاضی زن در دادگاه ها

وجود دو قاضی از دو جنس در دادگاه خانواده، حس اعتماد زوجین را به دادگاه تقویت میکند، ضمن اینکه مشاور قضایی زن علاوه بر اینکه در کشف واقعیت قاضی را یاری میکند، در بیان و تشریح عواملی که صرفاً با شم و احساس زنانه کشفشدنی است و در تصمیم قاضی نیز مؤثر است، دخالت دارد و سبب میشود که پرونده دعوا بهدقت بررسی و به درخواستهای طرفین توجه بیشتری شود و امکان سهو و اشتباه نیز در آن کمتر میشود (۱۷) لزوم حضور قاضی زن مشاور در ماده ۲ قانون حمایت خانواده مصوب سال ۱۳۹۲، مخصوص دادگاه خانواده است. در دادگاه تجدیدنظر که به تجدیدنظرخواهی از آراء دادگاه خانواده رسیدگی میکند، حضور قاضی مشاور زن پیشبینی نشده است نظریه یه شماره ۷/۹۲/۲۰۵۰- مورخ ۱۳۹۲/۱۰/۲۸؛ البته با توجه به حساسیت دعاوی خانوادگی، الزم است که در شعب دادگاه تجدیدنظر و دیوان عالی کشور که به دعاوی خانوادگی رسیدگی میکنند، لزوم حضور قاضی مشاور زن، پیشبینی شود

نتیجه گیری

ارتکاب جرایم خانوادگی در حقیقت موجب ایجاد اختلافات خانوادگی می شود که صدماتی را در خانواده ایجاد می کند. استفاده از روش های قضایی در مورد خانواده صدمات زیادی را ایجاد می کند که این خود لزوم سازو کارهای ترمیمی را روان می سازد

در خصوص جرائم خانوادگی به علت تاثیراتی که بر جامعه و مردم میگذارد، شخصیت مرتکب و سابقه خانوادگی، اقتصادی و اجتماعی او و یا ارتکاب جرم برای اولین بار، گذشت بزه دیده و یا توافق او بر مذاکره با بزهکار و دستیابی به راه حل های مناسب، مذاکره دو طرفه بزهکار و بزه دیده با یکدیگر از رهگذر شوراها حل اختلاف و میانجیگری یا به عبارت دیگر وساطت افراد محلی با حضور آشنایان و دوستان آنها و نزدیک کردن خواسته ها و دیدگاه هایشان به یکدیگر، شانی بهترین شیوه حل اختلاف های به وجود آمده با نتیجه منتهی شدن بزهکار و رسیدن بزه دیده به خواسته های معقول خود و از همه مهمتر حفظ امنیت روانی بزه دیده و اعضای دیگر خانواده به ویژه کودکان در اثر جرم ارتكابی. است اعمال سیاست قضازدایی در خصوص جرائم خرد خانوادگی با استفاده از راهکارهای

میانجیگری کیفری، گذشت و معاضدت با سابقه فقهی میتواند به کاهش حجم پرونده ها، کاهش آمار جنایی، کاهش بار مالی دولت متعاقب عدم طرح دعوا در دادگستری و نیز تعادل میان اصل قضامندی و قضازدایی و سرانجام افزایش ضریب اعتماد عمومی نسبت به قوه قضاییه و به موازات آن استحکام خانواده و کاهش آسیب های روانی کودکان بینجامد و در صورتیکه مراجع مزبور با برخورداری از اصول و ضوابط مشخص و با نظارت دستگاه عدالت رسمی به عنوان مرجع عالی در راستای مصالحه و سازش گام بردارند، دستیابی به آثار مذکور امری غیرممکن نخواهد بود

خانواده مهم ترین محیط شکل دهنده سامانه رفتاری کودکان است. در این محیط است که کودکان با باید ها و نباید های اخلاقی و رفتاری آشنا می شوند و جهت کرداری شان مشخص می شود؛ از این رو حضور و رشد کودکان در کنار والدین می تواند این دسته را با ارزش های بنیادین جامعه و چگونگی مواجهه با مناسبات اجتماعی آشنا کند.

خانواده محلی است که در آن امکان تجاوز به آزادی افراد و ارتکاب اعمال برهم زنده نظم عمومی وجود دارد. این نهاد اجتماعی مانند سایر بخش های جامعه پیوسته با تهدیدهایی مواجه بوده است. از این رو قرار گرفتن آن در سایه حمایت شایسته و سنجیده قانونی، ضرورتی انکارناپذیر است. این موضوع، دولت را به عنوان تأمین کننده حقوق افراد به تکاپو واداشته، ن را در راستای کنترل چنین اقداماتی به اندیشیدن تدابیری جهت حمایت از خانواده و اعضایش وامیدارد. دولتها برای حفظ نظم و حمایت از آزادی افراد از شیوه های متفاوتی بهره میبرند که اعمال کیفر نیز به عنوان آخرین حربه در زمره این شیوه ها قرار دارد

منابع

- ۱- ماده ۲۵۰ ق.م.ا ۱۳۹۲
- ماده ۲۵۵ ق.م.ا ۱۳۹۲
- ماده ۵۳ ق. حمایت از خانواده ۱۳۹۱
- ماده ۵۰ قانون حمایت از خانواده ۱۳۹۱
- ۲- اسدی، لیلا، ورود حقوق کیفری به حوزه خانواده و کیفیت تامین الزام اوری قواعد در این حوزه ۱۳۹۲، فصلنامه تعالی حقوق شماره ۳
- ۳- اسدی، لیلا، ورود حقوق کیفری به حوزه خانواده و کیفیت تامین الزام اوری قواعد در این حوزه ۱۳۹۲، فصلنامه تعالی حقوق شماره ۳
- ۴- نصاری، ۱۳۸۳، ص ۱۳۰ حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلام، تطبیقی و ایران. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشکده حقوق دانشگاه تهران، ۵۳
- ۵- ک. مواد ۵۸۰ و ۵۸۲ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)، مصوب (۱۳۷۵)
- ۶- سدی، لیلا سادات ۱۳۹۰ درسامه حقوق کیفری خانواده، تهران: نشر دانشگاه امام صادق اسدی، ۱۳۹۰، ص ۹۸-۱۱۵
- ۷- اسیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۶۲۵-۶۲۶
- ۸- ترنر، جاناتان، اچ (۱۳۷۸). (مفاهیم و کاربردهای جامعه شناسی). (ترجمه محمد فولادی و محمد عزیز بختیاری)، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی؛
- ۹- امینی، محمد (۱۳۹۷)، قضاذایی و جایگاه آن در نظام کیفری ایران، تهران: چ اول
- ۱۰- مقدادی، محمدهادی (۱۳۹۶)، ضرورت تحول معاضدت حقوقی در جمهوری اسلامی ایران و فواید آن «، فصلنامه تخصصی دین و قانون، ش ۱۴
- ۱۱- گودرزی، فرامرز و مهرزاد کیانی، پزشکی قانونی (۱۳۹۳)، (تهران، انتشارات سمت، چاپ یازدهم
- ۱۲- مهرا، نسرین، جامعه رویکرد « شناختی - حقوقی به پدیده کودک (۱۳۸۹) (آزاری فصلنامه رفاه اجتماعی، تهران، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، سال نهم، شماره ۲۶
- ۱۳- گودرزی، فرامرز و مهرزاد کیانی، پزشکی قانونی (۱۳۹۳)، (تهران، انتشارات سمت، چاپ ۲)
- ۱۴- برهانی، محسن و بشری محمدی کمال «فرد، گرابی کیفری» (، ۱۳۹۵ فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، تهران، دانشگاه تهران

۱۵- لطفی، اسدالله، «قاعده احسان» ۱۳۷۹ مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، تهران،
دانشگاه تهران، شماره ۶۲

۱۶ سالاری فر، ۱۳۹۰، ۵

۱۷_ اسدی، ۱۳۸۶، ص ۱۸-۱۹؛ حاجی ده آبادی، و محمدی نسب، ۱۳۹۰، ص ۸۸